

شاه لطیف، سندوسپیتا ۽ سندھ - یورپی ٻولي: هڪ تاريخي اڀياس
Shah Latif, Indus civilization and Indo-European
language: A historical study

Abstract:

This research paper properly indicates the relation between proto Indus language and Indo-European Languages in the light of Shah Abdul Latif's Poetry. Through this paper, searched the impact of Indus Civilization on the East. It has been searched many linguistic aspects and roots of a Proto Indo-European languages through migration in Hunters and Gathrsers Society Era to mature urban phase of Mohenjo-Daro from Indus Valley to West and due to such cultural assimilation process to evaluate `Indo-European Peoples` and Indo European Languages. In this Paper Search roots of `Ari`, `Ariya` even `Sawastika` in Sindhi Classical Poetry. The Sign of Proto Indus Language is Mono Syllabic Words. These words are evolved through a process of language. Some of them are compound words which indicate prefix and suffix. In this paper these types of mono Syllabic words are mentioned in the light of Shah latif's Poetry as well as in different regional dialects of Sindhi language. Modern research tells that there have been efforts of linguistic Sindhu civilization on the East. Arians predictive image also emerged from there. This continuity came into being from a great social human evolution. In different geographical regions of the Sindhi language, many mono-syllabic words are there, which are prominent in today's Sindhi in compound and simple forms.

دنیا جو هر قومي سماج، هڪ زندھ ايڪو (Organic Unit) هوندو آهي، ان جو ورتاءُ به هڪ زندھ جيو وانگر ئي هوندو آهي. تهذيب جي اوسر ۾ ٻوليءَ جو جُڙڻ ۽ اشارن جي زبان کان تصويري لکت (Pictographic Script) ۽ تصويري لکت (Ideographic Script) تائين واري انساني سڀيتا واري سفر ۾ ٻوليءَ جي حيثيت هڪ اهم موڙ طور ثابت ٿي. ان سان ڪنهن به سماج جي هڪ مٿ ٿيڻ وارو مقصد ساڀيان ٿيو. سنڌي سماج سمورا مرحلا اوسر جي هر ڏاڪي پٿاندڙڙڻي ڪيا ۽ اڄ هن جو سنڀند، سنڌ يورپي ٻولين سان پڪو پختو آهي. هڪ سماج ۾ ٻوليءَ جي اهميت تهائين اهم ٿي وڃي ٿي، جڏهن ان جي سڀيتا

سنڌي ٻولي
پهتلي ڇپڻ

جواثر عالمگير هجي.

سنڌي ٻولي، گڏيل قومي سوچ ۽ اڪيلي سڃاڻپ: سنڌي ٻولي، سنڌي سماج جي واحد گڏيل سوچ ۽ سڃاڻپ آهي. ان کي ميسارڻ جي هر دؤر ۾ ڪوشش ٿي آهي. سنڌ جي ماڻهن عربن جي بنو اميه بنو عباس جي دؤر، ۾ سنڌي ٻوليءَ جي سنڌي سماج جي مختلف سطحن تي سنڌيءَ ٻوليءَ جي پريور حفاظت ڪئي. هتي هڪ انگريز محقق فلپ ڪي. ڪي جي ڪتاب ’تاريخ عرب‘ جي دؤر جو حوالو ڏيڻ ضروري آهي، جنهن موجب عربن پاران ملڪ ڪرڻ جا دؤر ۽ مرحلا هن ريت ڄاڻايا آهن:

”پهريون زمانو عسڪري ۽ سياسي دؤر هو. اهو عربن جي هلائڻ ۽ ڪاهن وارو دؤر هو.

ٻيو دؤر مذهبي دؤر هو. ان جي شروعات عباسي خلافت واري دؤر واري پهرين صدي آهي. انهيءَ زماني ۾ خلافت واري آدم جي گهڻي آبادي اسلام قبول ڪري چڪي هئي.

ٽيون دؤر فتح ٿيل قومن جي ٻولين تي فتح وارو دؤر هو. انهن ٻولين تي فتح واري زماني جي رفتار تمام ڊيري رهي ۽ فتح ٿيل قومن ان ميدان ۾ تمام گهڻي مڙسيءَ جو مظاهرو ڪيو. انسان پنهنجي سياسي حقن، ايسٽائين مذهبي حقن تان هڪ ڀيرو دستبردار ٿي سگهي ٿو. پر ٻوليءَ ۾ اهڙي ڪشش ۽ چڪ هوندي آهي، جو هو ان جي بقا ۽ حفاظت ۾ ڪنهن به قسم جي قرباني ڏيڻ کان نٿو ڪيڀائي.“ (حتي، 2015:ع 107)

ساڳيءَ ريت سنڌ جي ماڻهن ايراني، افغاني ۽ دهلوي سامراج جي مقابلي ۾ سنڌ جي ’ثقافتي محاذ‘ تي، سنڌي ٻوليءَ جي حفاظت سان گڏ، ان جي ترقي ۽ واڌ ويجهه ۾ به ڪين گهٽايو. شاهه لطيف انهيءَ فارسي بالادستيءَ واري دؤر جو ’سنڌ جي ثقافتي محاذ‘ جو هڪ تمام وڏو سپهه سالار (Supreme Comander) ٿي اُسرِيو، ۽ اُپريو. هن سنڌي ٻوليءَ کي اهڙو ڪلام جوڙي ڏنو جنهن جو سنڌ تي وڏو گهرو فڪري اثر آيو آهي. هن سنڌ جي ڏاتارن ۽ سخين جي ساراهه ۾ سمنگ چارڻ جي ڳاهن کي وڌايو ۽ تصوف جي فڪر ۾ قاضي قادن، شاهه لطف الله قادري ۽ ميبين شاهه عنات واري ساهتي سلسلي کي اڳتي وڌائي پڪو ۽ پختو ڪيو.

بنيادي طور تي سنڌي ٻولي ۽ سنڌو تهذيب جا اثر عالمگير رهيا آهن. اهو سڀڪجه سنڌوسپيتا جي اوسر ۽ ان جي ڏيساورن ڏانهن واپار ۽ ٻين مختلف سببن جي ڪري وڃڻ ۽ اچڻ، ويندي لڏپلاڻ ڪرڻ سبب ممڪن ٿيو آهي. سنڌو تهذيب جي وڻج واپار وارن ناتن ۽ ڏورانهن ڪنڊن ۾ سنڌين جو لڏي وڃي رهڻ، خاص طرح اولهه

وارن ملڪن ڏانهن سنڌين جي لڏپلاڻ، هڪ پاسي ثقافتي انضمام (Cultural Assimilation) واري عمل هيٺ سنڌ - يورپي ٻوليءَ کي جنميو آهي ۽ ٻئي پاسي سنڌوسپيتا جا نوان ورن سامهون آندا آهن.

شاهه لطيف سنڌي ٻوليءَ جو محافظ: ڪنهن قومي سماج جا وڏا ۽ عظيم شاعر ٿي انهيءَ سماج ۽ ٻوليءَ جا محافظ هوندا آهن. عظيم شاعرن جو جنم ۽ انهن جي ٻولين جي اُسرڻ وارو عمل 'راست متناسب' (Directly Proportional) هوندو آهي، ڇو ته هنن جي فڪري ۽ فني ممي ولوڙ سبب ٻوليون نه رڳو پنهنجي قومي سماجن ۾، پر پنهنجي ڀرپاسي وارن سماجن ۾ عزت ۽ عظمت ماڻينديون آهن. ان ريت اهي شاعر پنهنجي سماج کي امرتا بخشي ۽ جيئن ڏيندا آهن. شاهه لطيف سنڌي ٻوليءَ جي لغت بابت چوي ٿو ته:

لامون آءُ لغت، چيڙي وڌيس چيرين،
چوريءَ چانگا چريا، گنگن ڪئي نه گفتم،
نيم سور ۽ سُرَت، اگهي ٿي آهون ڪري. (شاهه)

شاهه لطيف، هن بيت ۾ 'سنڌي لغت' جي لامن (شاخن: الف، ب، ت...ي) کي بيان ڪري ٿو. هن کي سنڌي ٻولي ۽ ان جي لفظي ذخيري جي چڱيءَ ريت پروڙ هڻي، هن وٽ سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙ هر طبقي، هر هنري ۽ فڪري مڪتب کان ويندي، آڳاٽي سنڌي سماج جي هر ڪرت واري گروهه جا گهني کان گهنا لفظ موجود هئا. ان ريت هڪ وڏي شاعر جي حيثيت ۾ هن وٽ سنڌي ٻوليءَ جي عمدن لفظن جو ڀنڀار موجود هو. پٽائي پنهنجي سماج ۽ ٻوليءَ جي بقا آڏو ايندڙ لڪارن کان به واقف هو. تڏهن ته هن چيو:

”فارسي سڪڙ غلام بڻجڻ جي مثال آهي، اوهان ’آب‘ ۽ ’طعام‘ پيئڻ ۽ کائڻ ته حاصل ڪري وٺندا پر انهن ٻن ڳالهين ۾ ٻڌجي ڪري، پنهنجا قومي - سماجي ڳڻ ۽ خاصيتون وڃائي ويهندا ۽ ’عام انسان‘ بڻجي ويندا ۽ ’ڄام‘ معنيٰ اصلوڪا سنڌي بڻجي نه سگهندا.“ (بلوچ، 2009: 72)

جي تون فارسي سڪڙو، گولو توڙ غلام،
اُچڻو تان آبُ گهري، بڪڻو تان طعام،
جو ٻڌو ٻن ڳالهين، سو ڪيئن چائي ڄام،
ايءَ عامن سنڌو عام، خاصن منجهان نه ٿئي. (شاهه)

سُر مارئيءَ جي هڪ بيت ۾ شاهه لطيف جي مارئي ٻن ڳالهين جي تحفظ جي ڳالهه ۽ عزم ڪري هڪ ’وطن جي پاڻي‘ ٻيو ’باڻي ٻوليءَ‘ لاءِ وڃن ڪري ٿي. هتي

’پاڻي‘ زندگي آهي، پاڻي، ’تهذيب ۽ ثقافت‘، ’ريٽون ۽ رسمون‘، ’مان ۽ سمان‘ سڀ ڪجهه آهن، جنهن جي آڌار تي سماج زندهه رهن ٿا. پاڻي اعليٰ اخلاق ۽ ڳڻ آهن، جنهن کي هارجڻ نه گهرجي، ان ريت ’اباڻي ٻولي‘ قومي ٻولي به آهي ته قومي ٻول به آهن، جنهن ۾ سمورا اخلاقي ۽ اعليٰ سماجي قدر، نيم، ريتن ۽ رسمن سوڌو سمورا انفرادي ۽ اجتماعي قول ۽ قرار موجود هوندا آهن، جن جي وسيلي سماج تڱندا ۽ زندهه رهندا آهن. شاهه لطيف چوي ٿو:

ماڙيءَ ڇڙهي سُومرا، آءُ هڏ لڄائي،
هٿان مون مَ هارجي، پائڙ جو پاڻي،
ٻولي ٻاڻي، وٺي شالَ ويڙ وِجان.

قديم سنڌي ٻوليءَ جي ڦهلاءَ ۽ پکيڙ جا ڪارڻ: پراچين دؤر جا سنڌو لوڪ، شڪاري دؤر کان وٺي سامائيل سنڌو سڀيتائي دؤر ۾ هڪ وڏي دنيا سان وڻج واپار وسيلي رابطي ۾ هئا ۽ هنن پنهنجون ريتون رسمون ۽ عقيدا پڻ اتي جي ماڻهن کي وڃي آڇيا، ۽ ان ريت دنيا جي هڪ وڏي حصي سان سندن واپاري، سماجي ۽ لساني ناتا جڙي پيا، جن جو اثر ۽ نشانين، اڄ ڏينهن تائين انڊو-يورپين سماجن ۾ لڳ ڀڳ ٿيون. دنيا سان سنڌ واسين جي لڳ ڀڳ سبب سنڌي ٻوليءَ جو ڦهلاءَ ممڪن ٿيو.

مشهور اينٿراپالاجسٽ ۽ مذهبن جي تاريخ جي ڇنڊڇاڻ ڪرڻ واري هڪ محقق، آلين ڊينيلائو (Alain Danie Lou) پنهنجي ڪتاب ’The Tradition of Shiva‘ ۾ لکيو آهي ته:

”سنڌو سلطنت جي دروازي ٻولي پنهنجيون سرحدون اُڪري، يونوج سمنڊ (Meditranean Sea) تائين وڃي پهتي. باسڪس (Basques)، جارجيا (Georgia)، ليڊيا (Lydia)، ايتروسڪن (Etruscan)، ڪريت (Crete)، ڏکڻ اٽليءَ جو پيلاسجيا (Palasgia) وارو علائقو، ويندي مالٽا (Malta) ۽ سڄو ايشيا مائنر (Asia Minor) انهيءَ ٻوليءَ کان متاثر ٿيو.“
(Aoumiel, 1994: 5_6)

قديم سنڌو لوڪن جي يورپ ڏانهن پهرين لڏپلاڻ: اوميل پنهنجي ڪتاب ’Dancing Shadows‘ ۾ سنڌين جي يورپ ڏانهن پهرين لڏپلاڻ کي تمام آڳاٽي دؤر کان ڄاڻائيندي لکي ٿي ته:

”سنڌي آرين جي حملن کان گهڻو اڳ پراڻي پٿر واريءَ زماني Paleolithic

’Era ۾ هنن ملڪن (يورپي ملڪن) ڏانهن پڪڙجي ويا هئا، اهو امڪاني

دؤر 20000 ق.م وارو هوندو.“ (Aoumiel, 1994: 116)

اٿين وسهڙ ۾ اچي ٿو ته، سنڌو لوڪ ان چوٿين ٿڌ واري دؤر ۾، جيڪو لاڳيتو پنجمتر هزار ورهيه هليو ۽ رڳو ڏهه هزار ورهيه اڳ پڄاڻي ۽ ٽي پهتو هو. ان دؤر ۾ سنڌو لوڪ، باهه ٻارڻ ۽ ان کي سنڀارڻ ۽ ’سيانتي پهرڻ‘ سان باهه ٻارڻ جو هنر سکي ويو هو ۽ نئين دنيا ۽ شڪار جي شوق ۾ بلوچستان، عراق، فلسطين کان ٿيندا ڪريت جي بيتن تي وڃي پهتا، اتي ان دؤر ۾ به هنن وٽ شوق جي پوڄا عام هئي، اتان هويونان ۾ داخل ٿيا ۽ پهرين اوڀر يورپ ۽ پوءِ سڄي يورپ ۾ پڪڙجي ويا. پسوپتي ۽ سرسونوس جي چتر ۾ اهڙي هڪجهڙائي ان ڳالهه جو ثبوت آهي.

قديم سنڌو لوڪن جي يورپ ڏانهن ٻي لڏپلاڻ: سنڌو سماج جي ترقي يافته شهري دؤر کان گهڻو اڳ اٽڪل 5000 ق.م کان 4000 ق.م ۾ سنڌو لکت جي هڪ تمام قديم ۽ آڳاٽي تصويري شڪل موجود هئي، ان جي ثابتي اوڀر ٻيٽ (Easten Island) مان لڌل ڪاٺ تي اڪريل قديم لکت جي صورت ۾ ملي آهي. اها لکت موهن جي دڙي ۽ ان جي سهيوڳي بين شهرن: لوٿل، ڊولا ويرا، چانمونءَ جي دڙي، لاکين جو دڙي ۽ هڙپا جي اوج ماڻڻ کان گهڻو آڳاٽي ۽ اوائلي سنڌو تهذيب (Pre Indus) دؤر جي نظر اچي ٿي. ’اوڀر ٻيٽ‘ (Easten Island) تي اهي آڳاٽا سنڌو لوڪ ٻيڙن ۽ هوڙن ۾ چڙهي پهتا هوندا. انهيءَ جو مطلب ته سنڌو سماج اٽڪل 5000 ق.م کان 4000 ق.م ۾ نه رڳو چڪو، ڦيٿو ۽ نار پر ٻيڙا ٺاهڻ ۽ سمنڊ ۾ هاڪارڻ وارو فن ايجاد ڪري چڪو هو. اهڙي ’اوڀر ٻيٽ‘ (Easter Island) واري لکت ۽ سنڌو لکت جي ٻيٽا وار تختي، قديم آثارن ۽ ٻولين جي ماهر ايم. ڊي هيوز تيار ڪئي آهي، جنهن جو مطالعو سنڌو دوانن - ماهرن لاءِ حيرت ناڪ آهي. آمريڪي محققه اوميل (Aoumiel) اسڪاٽ لئنڊ ۾ سنڌو لکت (Indus script) جي ليجڻ جي ڳالهه ڪئي آهي.

”سنڌي لوڪن سامونڊي سفر ڪري، سانتيڪي ساگر (Pacific Sea) کي اڪري ايسٽر آئلينڊ (Easter Island) وڃي پهتا، قديم آثارن جي مشهور ماهر ’بشم‘ (Basham) سان گڏ ڪيترن ئي ٻين عالمن جو خيال آهي، هن ٻيٽ جي تصويري لکت هوبهو موهن جي دڙي واري لکت جهڙي آهي. هتي شو ديوتا جي مورتي به موجود آهي.“ (اوميل، 2009ع: 115)

اها لکت موهن جي دڙي واري لکت کان گهڻو آڳاٽي ۽ اوائلي لکت وارو نمونو

لڳي ٿي، انڪري جو موهن جي دڙي جي لکت هڪ ليڪائين آهي ۽ جڏهن ته ڪاٺ تي اڪيريل اها لکت مڪمل نموني تصويري ۽ ٻٽي ليڪن ۾ آهي. هو ڏيک لکي ٿي ته،

”ان جي ابتڙ آرين جي سنڌ تي هلان 2150 ق.م تائين ٿي هوندي.“
(Aoumiel, 1994: 162)

قديم سنڌو لوڪن جي يورپ ڏانهن آخري لڏپلاڻ:

اوميل سنڌين جي ٽين وڏي لڏپلاڻ وارو زمانو مرڪزي ايشيا ٿي ڏنار لوڪن- آرين جي هلان واري وقت کي قرار ڏيندي لکي ٿي ته:

”آرين جا سنڌ تي حملا 2150 ق.م کان 1200 ق.م تائين هليا. اهڙن حملن کان بچي ويل سنڌي افغانستان، ايران، عراق، عربستان ۽ فلسطين کان ٿيندا، پهريائين اوڀر يورپ ۽ بعد ۾ اولهه يورپ پهتا هئا. ان کانسواءِ اوڀر ڏانهن وڌي انڊونيشيا ۽ امڪاني طور جپان تائين به ويا هئا. اهو به معلوم ٿئي ٿو ته هي ماڻهو پولينيشيا ۽ اڳتي وڌي آمريڪا پهتا آهن، هي نسل پيڙين هلائڻ جو ماهر هو. تجارت سندن ڏندو هو.“

(Aoumiel, 1994: 117-118)

جي. آر هنتر ’سنڌو لکت‘ جو دنيا جي لاڳاپو ڏيکاريندي لکي ٿو ته:

”حقيقت به اها ته سڄي برهمي (Brahmi) الف-ب کي سنڌو لکت تان ڪنيل ٿي ڏسجي. اهو به سمجهيو وڃي ٿو ته اهي عالم جن برهمي لکت جو فونئقي (Phoenician) ۽ ڏکڻ وارين سامي زبانن جي لکت سان ڳانڍاپو ڏيکاريو آهي، سي کي غلط ڪونه آهن. ڇاڪاڻ ته اهڙيون چڻيون شاهديون موجود آهن، جن جي آڌار تي پڪ سان چئي سگهجي ٿو ته سامي ۽ فونئقي لکت، سنڌو لکت تان ورتل آهن.“

(هنتر، 1995ع: 22-23)

سنڌ-يورپي ٻوليءَ جو جڙڻ: دنيا ۾ ’سنڌ يورپي ٻولين‘ (Indo-European Languages) وارو نظريو ۽ آريائي نظريو، ٻئي نظريا 1818ع کان اُسر يا آهن. انهن جو بنياد سنسڪرت ۽ جرمن سوڌو ٻين ٻولين ۾ ڏنو ويو آهي. اوميل پهرين محققه آهي، جنهن قديم سنڌ جي آرڪيالاجي واري اتھاس جي بنياد تي، انهيءَ ٻوليءَ جو بنياد سنڌ قرار ڏنو آهي.

”سنڌ کان يورپ پهتل ماڻهن جي يورپي لوڪن سان انضمام جي نتيجي
۾ ’سنڌ- يورپي لوڪ‘ ۽ ’سنڌ- يورپي ٻوليءَ‘ جو جنم ٿيو.“

(Aoumiel, 1994: 118)

’سنڌي ٻولي‘ دنيا جي هڪ آڳاٽي ٻولي آهي ۽ جڏهن ڪنهن ٻوليءَ کي ان
جي لکت (Script) ملي ٿي ته، اها ان سماج جي ترقيءَ لاءِ مک موڙ ثابت ٿيندي آهي. ان
ريت ’انڊس اسڪرپٽ‘ دنيا جي هڪ قديم لکت جو نمونو آهي. اڄ تائين واري دنيا ۾
موجود لکتون ان کان متاثر ٿيون آهن.

سنڌ- يورپي ٻولي: سنڌ يورپي ٻولين (Indo-European Languages) جي اصطلاح کي
ننڍي کنڊ جا لسانيات جا ماهر ’هند- يورپي ٻوليون‘ ڪري ڄاڻائن ٿا ۽ ان کي
سنسڪرت، جرمن ۽ ٻين يورپي ٻولين جي تناظر ۾ ڏسن ۽ پسن ٿا ۽ ميڪس مولر ۽ ٻين
جي نظريي تحت هن کي آريائي پسمنظر ڏين ٿا، ايستائين هو چون ٿا ته هي ڪنهن هڪ
ويڙهي ۾ نه پر هڪ ڇت هيٺان هڪ خاندان جي رهندڙ ماڻهن جي ٻولي آهي.

ميڪس مولر. ايف (Max Muller, F) جي ڪيل مختلف خطابن تي ٻڌل ڪتاب
'Lectures on Science of Language' ۾ هو چوي ٿو ته:

”هڪ زماني ۾ ايراني، هندستاني، جرمن، يوناني، رومين،
ڪيلٽڪس ۽ سلاوڪ لوڪن جا وڏا گڏجي ڪري هڪ ويڙهي ۾ نه پر
هڪ ڇت هيٺان رهندا هئا.“ (Muller, 1866: 213)

ان ريت هو هڪ ’آڳاٽي سنڌ- يورپي ٻولي‘ (Proto- Indo European Language) جا بنياد، ڪڏهن ڪڏهن اسڪئنڊي نيوي ملڪن ۾ ڳولين ٿا. ان کي هو
هڪ ڇت هيٺان (Under the One Roof) وارو پاڻيو ڪيل نظريو ڪوٺين ٿا، ان جي ڀيٽ
۾ اوميل جو چوڻ آهي ته:

”سنڌ- يورپي ٻولين ۽ سنڌ يورپي لوڪن جو وجود، مختلف قديم زمانن
۾ سنڌ کان يورپ ڏانهن لڏپلاڻ واري عمل هيٺ ٿيل ثقافتي انضمام جو
ڦل آهي.“ (Aoumiel, 1944:118)

’ڪولن رينفرو‘ پنهنجي ڪتاب، 'Archeology and Languages' ۾ لکي ٿو ته:

”The Language of the Indus Valley Seal Stones if infact and Early form
of Indo-European.” (Renfrew, 1988: 185)

”سنڌو مھرن واري ٻولي سنڌ – يورپي ٻولين کان حقيقت ۾ آڳاٽي آهي.“

قديم آثارن جي هڪ روسي ماهر وي. ايمر ميسن جو چوڻ آهي ته:

”جيڪا مھر ڪئسپين سمنڊ جي اُتر کان ’التائن – ٽپي‘ واري
ترڪمانستان جي ماڳ وٽان لڏي آهي، اُها ’آڳاٽي سنڌو‘ (Proto-
Indian نموني واري آهي.“ (Renfrew, 1988: 192)

جي. آر هنتر به سنڌو لکت کي ’پروٽو انڊين لکت‘ (Proto-Indian Script) سڏي
ٿو. جئن ته اها لکت سنڌوسپينٽا سان لاڳاپو رکندڙ آهي، انڪري ان جو صحيح ۽ تڙ
اصطلاح آڳاٽي سنڌو لکت (Proto-Indus Script) ٿيندو.

سنڌ – يورپي ٻولين جا هڪ رُڪني مادا:

سنڌ – يورپي ٻولين جي اڀياس جي شروعات ’سر وليم جونس‘ جي مقالي
’History and Culture of the Hindus‘ کان شروع ٿي جيڪو 2 فيبروري 1786ع ۾ پيش
ڪيو ويو ۽ جيڪو 1788ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. ان مقالي ۾ هن سنسڪرت، ڪلاسيڪل
يوناني ۽ لاطيني ٻولين جي هڪ گڏيل پاڙ هئڻ بابت ٻڌايو ويو آهي، جيڪا بلاشڪ
اڳتي گوڻڪ ۽ سيلتڪ سان رليل مليل آهي.

”هن نظريي جو باني هڪ جرمن عالم، فرنيئز بوب (Fernanz Bop) (1791_
1867ع) هو. هن سنسڪرت ٻوليءَ جي قاعدن مان مادي جو تصور ورتو ۽
ان جي تقليد ڪندي، ماڌن کي ’هڪ رڪني‘ قرار ڏنو، فرنيئز بوب جي
پوئلڳن فرض ڪيل ماڌن کي صوتي گُڻ به ڏنا. جهڙوڪ: ’ڪرٽيس‘ چيو
ته مادو هڪ مڪمل وينجڻ (Consonant) آهي. ان کانپوءِ ’وود‘ (Wood)
پنهنجي مقالي ’سنڌ – يورپي ماڌن جي جوڙجڪ‘ ۾ چيو ته سنڌ – يورپي
مادا ’هڪ رڪني‘ صورت وارا هئا.“

(صديقي، 1977ع: 113)

ٻولين جي بنيادي ’مادي واري نظريي‘ (Roots Theony) وارن ماهرن جو اهو
خيال، جرمن عالمن پاران ننڍي کنڊ جي ٻولين جي پيٽا وارا اڀياس خاص طرح سان
سنسڪرت، جرمن ۽ يوناني ٻولين جي اڀياس کانپوءِ اُسرِيو.

”جديد زماني ۾ ٻولين جي تاريخي ۽ پيٽاوار اڀياس ۽ انهن جي ساختياتي
تجزين جي ڪارڻ، ٻولين کي خاندانن ۾ ورهائي انهن ٻولين جي گڏيل

بنياد ڳولڻ جي ڪوشش جي سبب، گهڻن ئي لسانيات جي ماهرن جي تحقيق موجب، 'سنڌ-يورپي ٻولي' (Indo-European Language) جي جديد جوڙجڪ ڪئي وئي ۽ اهو چيو ويو ته ان کي ابتدائي مادي جي صورت چئي سگهجي ٿو، اوائلي صورت ۾ رڳو ماده وجود ۾ آيا. اهي ماده هڪ رُڪن (Monosylab) وارا هئا، پوءِ اڳياڙين ۽ پڇاڙين جي جڙڻ سان نت نوان 'مرڪب لفظ' جڙندا ويا.

(صديقي، 1977ع: 112)

ڪتاب 'Essays on Indo-European Linguistics' ۾ ڊاڪٽر ستيا راجن بئرجي 'بوپ' جي حوالي سان سنڌ-يورپي ٻولين جي لاڳاپي بابت ڄاڻايو آهي ته:

”سنسڪرت، يوناني ۽ لاطيني ٻولين جي ماءُ نه پر پيٽ آهي.“

(Bopp, 1990: 6)

بوپ وڌيڪ ان بابت لکي ٿو ته:

”The Sanskrit and the European Languages derive from a common source.” (Bopp, 1990: 3)

”سنسڪرت ۽ يورپي ٻوليون ڪنهن هڪ بنياد مان اُسرِيون آهن.“

ڪتاب، 'اردو زبان کا ماخذ هندکو' ۾ خاطر غزنوي پشاور جو اثر سنڌ جي الهندي پاسي هڻڻ بابت ڄاڻائيندي وڌيڪ لکي ٿو ته:

”پشاور، هند-يورپي ٻولين (Indo European Languages) جي ڇاڙهند-ايراني ٻولين (Indo-Iranian Languages) سان لاڳاپو رکي ٿي، جڏهن ته، 'هندکو ٻولي' سنڌوماٿر جي ٻولي آهي.“ (غزنوي، 2003ع: 162)

قديم سنڌيءَ جا هڪ رُڪن وارا مادا:

سنڌي ٻولي، سنڌو تهذيب جيان هڪ وڏو ۽ اعليٰ لسانياتي پسمنظر رکي ٿي ۽ قديم دؤر کان وٺي هڪ 'اڳل-آڳاٽي سنڌو ٻولي' وارا سمورا ڳڻ ۽ لڇڻ هن پنهنجي اندر ۾ سانڍي ۽ سنڀاري رکيا آهن.

سنڌي ٻوليءَ ۾ موهن جي دڙي يا ان کان آڳاٽي دؤر کان وٺي اهڙا 'يڪ پد' وارا لفظ ڪوڙسارا موجود رهيا آهن:

جمڙوڪ: Sa = س = سا

جنهن جو مطلب سگهارو آهي، ان مان لفظ شاهه، بادشاهه ۽ پاتشاهه جُڙيو.
شاهه لطيف چيو آهي ته:

* پاتشاهي نه پاڙيان سرتيون سئيءَ سان.

جهڙوڪ: پا = انهيءَ جي معنيٰ تحفظ ڏيندڙ آهي.

خالد احمد، ڪتاب 'The Bridge of Words' ۾ لکي ٿو ته:

”هند- يورپي ٻولين جو لفظ 'پا' (Pa) جو مطلب، مضبوط، طاقتور ۽ آقا آهي.“ (احمد، 2004ع: 271)

هن اکر مان سنڌ- يورپي ٻولين وارا لفظي اسم جڙيا، جهڙوڪ: پاپا، بابا، پاپا وغيره، انهيءَ مان 'پاپا ۽ روم' بابا، بابو، پاپو ۽ پاپل وغيره اُسريا. اهو ساڳيو 'پا'، 'سا' سان گڏ 'پاشا'، پاتشاهه بڻيو. شاهه لطيف چيو آهي ته:

* پيرين آءِ نه پُڄڻي، ٻاڀل ڏڻي نه ٻُور.

جهڙوڪ: آءِ = ڊا = دادا = داتا - انهيءَ يڪ پدي لفظ 'ڊا' مان جڙيا آهن.
جنهن جو مطلب 'ڏيندڙ' آهي. شاهه لطيف هن لفظ کي هن ريت ڪتب آندو آهي.

* ڊر داتا مڱن منگتا، ٻئي جي گڏ م ڪاڻ.

جهڙوڪ: گا، مان لفظ

آگا = آقا = آغا جُڙيو. شاهه لطيف 'آگا' يا 'آگي' وارو لفظ ڪيترائي ڀيرا ڪتب آندو آهي.

* اي آگي جو احسان، جو هادي ميڙيم همڙو.

 راءِ = را = هن مان لفظ راءِ جُڙيو. شاهه لطيف اهو 'راءِ' وارو لفظ پنهنجي ڪلام ۾ گهڻو استعمال ڪيو آهي.

* راءِ سين وٺا جي تن جاڙيجن جاڙ ڪي.

سنڌ جي قديم آثارن جي ماهر ۽ موهن جي دڙي واري قديم سنڌو لکت (Ancient Indus Script) جي عالم ايس. آر. راءِ، سنڌي ٻوليءَ جي قدامت جي باري ۾ لکي

ٿو ته:

”سنڌي ٻوليءَ ۾ ’هڪ پد وارن لفظن‘ (Monosyllabic Words) جي گهڻائي آهي ۽ هڪ پد واريون پاڙون رکندڙ لفظن ۽ نالن جي گهڻائي مان اسان کي پتو پوي ٿو ته هيءَ ٻولي ويدن کان به آڳاٽي آهي، ساڳئي لفظ کي پهرئين لفظ جي حيثيت سان، پوءِ پدن جي حيثيت سان ۽ بعد ۾ الف.ب جي شڪل ۾ لکيو ويو.“ (Rao, 1994: 262)

اڳل - آڳاٽي سنڌو ٻوليءَ ۾ تمام اوائلِي زماني ۾ هڪ پد وارا لفظ تمام گهڻا هوندا هئا، اهي ’هڪ پد وارا لفظ‘ پوءِ اڳياڙين (Prefix)، وچياڙين (Infix) ۽ پڇاڙين (Suffix) سان مفرد لفظن مان ڦري ۽ گتجي ’مرتب لفظ‘ بڻيا. ان ريت ٻن يا ٻن کان وڌيڪ مفرد لفظن جي ملڻ سان ’مرڪب لفظ‘ جڙيا.

اهڙيءَ ريت ’سڄ‘ لفظ هڪ مرڪب لفظ آهي. هن جي ’هڪ پد‘ واري صورت ’سڄ‘ آهي، جنهن جي معنيٰ ’بول‘ آهي. اهو هڪ مڪمل وينجن سان گڏ ننڍي سر آواز وارو صوتيو پڻ آهي. سنڌي سماج ۾ لاڙ ۾ اڄ به ’سڄو‘ بدرن عورتاڻي محاورو ۾ آهي ته، ’سڄو! ابا سڄو! جنهن جو اصل اڃار ننڍي سر آواز سان ’سڄ-سڄ‘ هوندو آهي.

* س + سڄ = سڄ = صاف، نڄ ۽ نيار ڳالهه.

* ک + سڄ = کسڄ = خراب ۽ ٻنهي غلط ڳالهه

هتي ’س‘ ۽ ’ک‘ اڳياڙي (Prefix) آهي.

شاهه لطيف چوي ٿو ته: ”شيشي جا جڙيل موتي قبول ٿيا، اصلي موتي واپس ٿي ويا، پنهنجي جهوليءَ ۾ نڄ، نيار ۽ سنا بول ۽ صحيح ڳالهه کنيو ٿو وتان، پر ان جي آڇ ڪندي شرم محسوس ٿئي ٿي چو ته ماڻهو سڄ واري، پهرين جوڙجي ڳالهه کي سمجهڻ جي سنڌ نٿا رکن!“ (بلوچ، 2009: 124)

اڳهيو کائو گڄ، ماڻڪن موٽ ٿي،

پلئ پايو سڄ، آڇيندي لڄ مَران.

سنڌو سڀيتا جي اڄ واري زماني (2500-1500 ق.م) ۾ سنڌ جو واپار يورپ تائين پکڙيل هو. سنڌ ورڪي واپاري اوڀر ۽ اولهه يورپ تائين پنهنجون شيون / وڪر پهچائيندا هئا. انگريزي لفظ بينگل (Bangle) معنيٰ چوڙي آهي. اهو نڄ ۽ آڳاٽو سنڌي لفظ (Proto Indus word) آهي، هريانا (India) جي هڪ سنڌو ماڳ جو نالو ’ڪالي بينگن‘ آهي، جنهن جي معنيٰ ’ڪاريون چوڙيون‘ آهي.

ڪتاب 'واديٰ ٻاڪڙه اس ڪے آثار' ۾ صديق طاهر، سر آرل ستائن جي حوالي سان لکيو آهي ته:

”ڊاڪٽر تساتوري، ’ڪالي بينگن‘ واري ماڳ جي اپريل 1918ع ۾ معائني کانپوءِ هن جو نالو ’ڪالي ونگ‘ (Kali vango) ڄاڻايو آهي.“
(طاهر، 1993ع: 41)

شاهه لطيف سر يمن ڪلياڻ ۾ ’بنگان‘ ۽ ’بنگ‘ ڪمان لاءِ استعمال ڪيو آهي، جيڪا آڳاٽي زماني واري چوڙيءَ جي ابتدائي صورت آهي.
”هن حبيب! هت ڪٿي، بنگان لهي ٻاڻ“

”چوري چنگ، بنگ لهي، حبيب هنيوس“

سنڌو ماڻھو ۾ مختلف نسلن جي ميلاپ سبب سنڌي ٻوليءَ جي لفظن ۾ صوتياتي تبديلين جي ڪري معنيٰ متحجڙو وارو فرق آيو آهي. اکر ’ب‘ ۽ ’و‘ پاڻ ۾ متحجڙو ٿا، ان ريت بنگ ڦري ’ونگ‘ ٿيو ۽ ’بنگان‘ ڦري ’ونگان‘ ٿيو ۽ اڄ به سرائڪي ۽ پنجابيءَ ۾ ’ونگان‘ لفظ ’چوڙين‘ لاءِ ڪتب اچي ٿو ۽ اسان وٽ اهو لفظ شاهه لطيف جي رسالي ۾ ڪمان لاءِ استعمال ٿيو آهي، جيڪا پڻ چوڙيءَ جي ويجهڙي شڪل آهي. لفظ، بينگل = بينگن = بنگان = ونگان جو ڌاتو هڪ ئي آهي، جيڪو آهي ’ب‘ (ڪمان = Bow) جنهن مان رينبو (انڊلٽ = Rainbow) ٺهيو، اهو بنيادي لفظ / ڌاتو قديم سنڌو ’يڪ پڊ وارو‘ اکر ’ب‘ آهي. اسان جي ٻوليءَ ۾ متروڪ ٿي ويو آهي، انهيءَ ’ب‘ واري ڌاتوءَ مان سنڌو يورپي ٻولين مان ’بين‘ ۽ بينڊ (Bend=Curve) ’بوم‘ بڻيو، جنهن جي معنيٰ ’وريل‘ آهي. ’بوم‘ آسٽريليا جي اصلوڪن رهواسين جو قومي هٿيار ’بومي رينگ‘ ننگر پارڪر جي ڪولھين جي ’ڪاٽر‘ جهڙو آهي، جيڪا پڻ ونگ جي شڪل ۾ آهي. اهي سمورا لفظ هڪٻئي سان ملندڙ جلندڙ ۽ هم معنيٰ واري لڙهيءَ وارا آهن. ان ريت لفظ ’هت‘ (Hut)، ’دڙ‘ (Door)، ’سوٽر‘ (Suitor) معنيٰ سٺ جو ٺهيل اوڏڻو، جنهن کي هاڻي انگريزيءَ ۾ سوٽر چيو وڃي ٿو، ۽ اهڙا ٻيا انيڪ لفظ، مي، مان ۽ مين (Me)، نام (Name)، ۽ نانءُ (Noun)، واءِ، وائل (Vowel) ۽ اهڙا ٻيا ڪيترا ٻيا لفظ جيڪي ’سنڌو-يورپي ٻولين‘ (Indo-European Languages)، واري آڳاٽي رشتي ۽ سنڌو تهذيب جي عروج واري واپاري اثر جي ثابتي ڏين ٿا.

پنجاب- لاهور ۾ داتا جي درٻار تي چوڙيون وڪڻڻ وارا چوڪرا هي لوڪ

گيت ڳائيندا آهن: ان ريت يورپ، سنڌ ۽ پنجاب وارن هن اصلوڪي لفظ کي اڄ به سنواري ۽ سنپاري رکيو آهي.

"وڻگاڻ چڙهالو ڪڙيو!"

ميرے داتا دی دربار دیاں۔"

سنڌو تهذيب پنهنجي اوج واري دؤر ۾، هڪ ترقي پسند ۽ اڳتي وڌڻ وارو جوهر رکندڙ سڀيتا هئي، جيڪا پنهنجي اوج ۽ عروج واري زماني ۾، دنيا جي هڪ وڏي علائقي سان لهه وچڙ ۾ آئي ۽ ان تي پنهنجا گهرا سماجي اثر ڇڏيائين ۽ ڪيترن ئي سڀيتائن کي جنم ڏنائين.

اوميل هن حقيقت ڏانهن ڌيان ڇڪائيندي چيو آهي ته:

"دراوڙي- سنڌو ٻولي، فنلئنڊ، هنگري، ترڪي، منگول ۽ اسڪيموز

ٻولين اندر موجود آهي." (Aoumiel, 1994: 116)

'آڳاٽي سنڌي ٻولي' (Proto Indus Language) سنڌو تهذيب جي اوج واري شهري دؤر (Mature urban phase) ۾ ننڍي کنڊ جي هڪ وڏي حصي ۾ عام رابطي ۽ لاڳاپي واري ٻولي هئي. اها هڪ عالمگير سنڌو تهذيب جي ٻولي هئي، جنهن سماج جي هر رُخ کان دنيا تي پنهنجو اثر وڌو.

المسعودي پنهنجي ڪتاب، 'مروج الذهب' ۾ (330-332ھ) ۾ لکي ٿو ته:

"سنڌ جي ٻولي هندستان جي ٻولين کان نڀاري آهي." (Elliot, 1976: 24)

هو وڌيڪ لکي ٿو ته:

"هندستان جي 'راجائن جي راجا' (King of Kings) 'بلهرا' (بليارا) جي

ٻوليءَ کي 'ڪيرا' علائقي جي ڪري 'ڪيريا' (Kiriya) پيو آهي. جتي اها

ٻولي ڳالهائي ويندي آهي، سئومور (Saimur)، سبارا (Subara)، تانا (Tana)

۽ ٻين شهرن ۽ ڳوٺن ۾ لاڙي (Lariya) ٻولي ڳالهائي ويندي آهي. هن ٻولي

جونالو سمنڊ ڪري پيو آهي." (Elliot, 1976: 24)

اهي ٻوليون سنڌي ٻوليءَ جا لهجا (Dialects) آهن، جيڪي اڄ به لاڙي ۽

ڪڇيءَ جي صورت ۾ محفوظ آهن، سنڌي ٻوليءَ جو هڪ ڀاڪو به انهن علائقن بابت

آهي ته:

سُمير ۾ نه ساريون، ڪلر ۾ نه ڪمانڊ.

اڄ به ڏيپلي پاسي واري پٽ جي 'سميري ڍنڍ' انهيءَ سئومور (Saimur) واري علائقي جي ياد ڏيارين ٿيون.

قديم آثارن جي ماهر ايل. فيئر سروس (L. Fair Servis) آڳاٽي ايلمتي لکت ۽ سنڌو لکت جي هڪ جهڙين صورتن تي تحقيق ڪندي، ان جي پيٽا وار تختي تيار ڪئي آهي.

هن آڳاٽي ايلمتي دراوڙي ٻوليءَ جي حدن ۾ ايران، ڏکڻ افغانستان، موجوده سڄو پاڪستان ۽ ڏکڻ هندستان جو اهو علائقو ڄاڻايو آهي، جيڪو سنڌو سلطنت (Indus Empire) جو چوٿون ۽ ڏاکڻون صوبو هو.

سنڌي ٻولي ننڍي کنڊ کانسواءِ دنيا جي هڪ وڏي ڀاڱي جي رابطائي ٻولي پڻ هئي، اهو سڀڪجهه ان قديم پراچين سنڌو سماج جي معاشي ۽ واپاري هلچل جي ڪري ممڪن ٿيو هو.

آريا، آري ۽ هاري: يورپ ۾ ٻن صدين 1818ع کان 2017ع تائين وڏو بحث ۽ مانڊاڻ مچائيندڙ لفظ 'آريا' اصل ۾ سنڌو سڀيتائي لفظ آهي ۽ نام نهاد آرين جي اچڻ کان گهڻو اڳ موهن جي دڙي واري اوائلي ۽ اوج واري دؤر ۾ اهو لفظ قديم سنڌو لکت ۾ موجود رهيو آهي ۽ هڪ معزز ڪرت سان واڳيل هئڻ جي ڪري دنيا جي انيڪ سنڌ-يورپي ٻولين ۾ مختلف صورتن ۾ پر ساڳي معنيٰ سان موجود آهي.

هيءُ هڪ قديم سنڌو ٻوليءَ جي 'ڌاتو' وارو لفظ آهي، سنڌي ٻوليءَ ۾ 'آري' صفت ۽ اسم ٻنهي طور موجود آهي. اهو اسم ماجر جي مهاڻن کان وٺي قلات جي هوت ذات وارن جتن وٽ 'نالن' ۽ لقب طور موجود آهي.

عطا محمد پيڙي ڪتاب 'Indus Script' ۾ 'آر' جي معنيٰ ساراهيل ڪڍي آهي ۽ ان جي موهن جي دڙي واري اڪري صورت $\text{Aar} = \text{𑀓𑀺}$ 'آر' ۽ 'سار' جي اڪري صورت $\text{Sar} = \text{𑀓𑀺𑀸}$ ڄاڻائي آهي. هن جو پائيو آهي ته "اهوريڪتڪ (Ractak) جو پٽ آهي، جيڪو سارين ۽ ساريجن جو وڏو ڏاڏو ٿي سگهي ٿو." (Bhanbho, 2012: 27_28)

عربي ٻوليءَ ۾ اسم 'مُحَمَّدٌ (ﷺ)' جي معنيٰ به واکاڻيل ۽ ساراهيل آهي. ان ئي ڪري شاهه لطيف، سُر حُسينيءَ ۾ انهيءَ اسم 'مُحَمَّدٌ (ﷺ)' کي 'آرياڻيءَ' جي هم معنيٰ ۽ مترادف اسم قرار ڏيندي چيو آهي ته،

”پرو هو پنيور، آرياڻيءَ اُجاريو.“

’سندي ڪلاسيڪل شاعرن جي لغت‘ ۾ لکيل آهي ته:

”هي هوت قوم جي سردار جو لقب آهي، جنهن جي معنيٰ شريف خاندان آهي، هي قوم آڳاٽي، بڻائڻي ۽ اصل راجپوت نسل مان آهي. ايتري ٻي صدي عيسويءَ ۾ تصنيف ڪيل جاگرافيءَ ۾ ’اوريتائي‘ لوڪن جو ذڪر ڪيو آهي.“ (فهميده، 2004ع: 4)

جرمن لوڪن، سامي نسل واري مذهبي ’يهوديت‘ جي اثر کان ٻاهر نڪرڻ لاءِ ’آريانس‘، ’آريائي ٻولي‘ واري پائڻي کي هٿي ڏني، هنن پنهنجا بنياد ايشيا ۾ ڳوليندي وسان ڪونه گهٽايو، اهڙي تحقيق اڄ به جاري آهي.

”آڪسفورڊ جو هڪ پروفيسر ايف. آر آلچن اڄ به لسانيات ذريعي آرين جي ڪوجنا ۾ مصروف آهي.“ (ملڪ، 2002ع: 115)

فرانس ۾ آريائي خيال ۽ تصور رکندڙن مان هڪ اهم نالو رينان (Renan) جو آهي. آريائي نظريي جي باني ميڪس مولر ۽ فلسفي رينان جي حيثيت ساڳي آهي. رينان کي بين الاقوامي سنڌ حاصل آهي. رينان جي ذهني تشڪيل جرمن فلسفي ۽ علم اشتقاق ڪئي، هو لکي ٿو ته:

”سامي لوڪن جي ڪرڻ لاءِ هاڻ ڪوبه اهم ڪم ناهي رهيو. اسان کي جرمن ۽ سيلٽڪ رهڻ گهرجي ۽ پنهنجن ابدي عقيدن کي محفوظ رکڻ گهرجي.“ (ملڪ، 2002ع: 232)

آري:

شاهه لطيف پنهنجي ڪلام جي سُرڻ: آبري، معذوري، ڪوهياري ۽ حُسينيءَ ۾ پنهنونءَ جي پيءُ کي ڪٿي ’آري‘ ۽ ڪٿي ’آري ڄام‘ واري ’مانواري‘ لقب سان ڪوٺيو آهي. ’ڄام‘ نجوسنڌ جي سمن جو لقب رهيو آهي. شاهه لطيف چوي ٿو:

ڪيچئون ڪيچي آيا، منمنجا رت نه هئا رتي،
آريءَ جي اولاد ۾، منمنجي پنهل منجهه پتي،
چڙي سسئي سڄ ۾، ويا آڏيءَ جو اُٿي،
آءُ پير نه چڙيندس پنهل جو آهيان جانب جي جتي،
سورن جي سٽي، مون کي ڏئي ويا ڏير ڏهاڳ جي.
* مان ورمڻ وچ ۾، اولائي اُن آري.

- * اُنءِ تان اونين نه ڪئو، آريءِ اُتن جئن.
- * اُونءِ تان اونين نه ڪئو، جئن اُتن آري ڄام،
- * ڪو جو لڳس ڪان، آريءِ جي عشق جو.
- * ٻاروڇا ٻڻا گهڻا، منمنجو آجهو آريائي.
- * آريءِ جو اُهڪ، مون رهڻما راهه ٿيو.
- * آريائي پنهنوءَ ري، ٽي سرتيون منمنجي ڪانه سري.
- * اچين جي آري، ته پاند پني لڪ لنگهيان.

(شاه)

شاهه لطيف جي سميوڳي ۽ بزرگ صوفي شاعر ميبين شاهه عنات به اهو لفظ صفت طور 'عزت واري'، 'مانواري' طور استعمال ڪيو آهي. شاهه عنات چوي ٿو:

- * جن جو آريائي اڳواڻ، تن کي ڪانهي باڪ بهير ۾،
- * آريائيءَ جا، عنات چئي، ڏونگر ڏيندڙ ڏس،
- * آريائي، عنات چئي، ڪي جي ڪيڙا قول.
- * سگهي لهندڙ سان، آريجا عنات چئي.
- * آچيڻ عنات چئي، هت آريجن آهي.

(عنات: 2010، 240، 250، 251)

آري ۽ هاري:

قديم سماجي ڪرت واري دؤر ۾ جڏهن ماڻهو، ڏوٽي، شڪاري ۽ مالوند هئا. ٻاروهي ڌت، شڪار ۽ مال جي تانگهه ۽ سائي جي سانگ ۾ پيا مختلف ماڳن تي ڦرندا هئا، اهڙي هنڌ هنڌ ڦرڻ واري آوارگي ۽ لڏپلاڻ واري دؤر ۾ جن ماڻهن پوکي راهي واري ڪرت کي اختيار ڪيو ۽ تانڪا ٿي ڳوٺ ٻڌي ويٺا، تن پاڻ کي مهذب ٿي ڪوٺايو هوندو ۽ اهي لوڪ هنن سمورن ڌت، شڪار ۽ تيارڪي ڪرت ڪرڻ وارن ۾ مانائتا هئا، جو هنن ابتدائي ڳوٺاڻي زندگيءَ واري زرعي سماج کي قائم ڪيو ۽ اهو ڳوٺاڻو سماج واڌو پوکيءَ واري اُپت مان اُسري، اوائلي شهري سماج ۾ گهڙيو، جتي واڌو اُپت بازار کي جوڙيو ۽ ڌيتي لپيئيءَ وارو شهري سماج اُسريو.

”هر هلائڻ لاءِ لاطيني ٻوليءَ ۾ فعل (Verb) ’آرو‘ (Aro) آهي، پوکي جوڳي زمين لاءِ لفظ ’اربيل‘ (Arable) آهي، سنڌ يورپي ٻولين ۾ ’ڏنڌن وارو هر‘ (Harrow) ’سهاڳو‘ آهي، قديم ناروي ٻوليءَ ۾ ان جو مادو ’هروي‘ هو. اهو لفظ ’Harvest‘ جو به مادو آهي. جرمنيءَ ۾ به ’Harfest‘ آهي. عربي ٻوليءَ ۾ ’حارث‘ جي معنيٰ هاري آهي.“ (احمد، 2004ع: 198-199)

هن جديد دنيا جڙڻ کان گهڻو اڳ قديم دنيا ۾ به مختلف ڪرت ڪندڙ سماجن واري انسان جو انسان سان لاڳاپو تھائين پڪو پختو رهيو آهي، هنن هڪٻئي کان سکيو ۽ پرايو آهي. ان ريت هڪ مهذب دنيا کان گهٽ مهذب يا وڏ مهذب دنيا ڏانهن نه رڳو فن ۽ هنر جو سفر جاري رهيو، پر ٻولين جا به لفظ هڪ سماج کان ٻئي سماج، هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ڏانهن ۽ ان ريت ڪنڊ ڪنڊ وڃي پهتا. ان ريت ’آري‘ لفظ مختلف شڪلين ۾ پوکي راهي ڪندڙ ۽ مانائتن ماڻهن لاءِ ڪتب ايندو رهيو. سنڌي ٻوليءَ ۾ ’آرائين‘ باغ وارو ماڻهو آهي ۽ سنڌو ماٿر (سنڌ - پنجاب) ۾ پوکي راهي ڪندڙ لوڪ آرائين ڪوٺجن ٿا.

هنن سڀني لفظن آري، آرياڻي، آريجا، آريچا جي معنيٰ هر صورت ۾ ’مانوارا‘ (Honourable) ٿئي ٿي. هيروڊوٽس ’آريا‘ جي اصطلاح ميد ۽ ايرانين تي استعمال ڪئي هئي، جتي هن لفظ جو اُچار ’آرين‘ (Arian) آهي ۽ ان مان مطلب قديم ميدان آهي.

”سن 1819ع ۾ فريڊرڪ شليگل (Frederak Shalegal) ان لفظ جو تمام گهڻو واهيو ڪري مقبول بڻايو. هن لفظ آريا جو ’بڻ‘ آري (Ari) آهي. هن ان کي جرمني ٻوليءَ واري لفظ ’اهري‘ (Ahre) سان گڏي ڇڏيو، ان جرمن لفظ ’اهري‘ (Ahre) جي معنيٰ عزت ۽ مان آهي. ٻنهي لفظن جي بڻ ۽ مطلب هڪ ئي آهي. ڪاڪوپيرومل آڏواڻي به انهيءَ ڳالهه سان سمهت ٿيندي نظر اچي ٿو.“ (آڏواڻي، 1980ع: 211)

انهيءَ دؤر ۾ جڏهن اڃا ڏوٿي، شڪاري ۽ مالوند سماج وڏي اوج سان تڳي رهيا هئا. ان دؤر ۾ ڳوٺ ٻڏي ٿانئڪا ٿي پوکي راهي ڪرڻ وارا لوڪ اُتر انسانن جي ليکي ۾ آيا ۽ ’عالي‘ يا ’آري‘ سڏيا ويا.

”ڪن تاريخ لکندڙن آرين کي مهذب ۽ شريف به سڏيو آهي.“

(Moreland, 1936: 73)

مونيئر وليئم ’آريا‘ لفظ جو ڏاتو:

”سنسڪرت ٻوليءَ جي لفظ ’ري‘ (Ri) ۽ ’آر‘ (Ar) ۽ لاطينيءَ جي لفظ
 ’ايرائروم‘ (Aratrum) مان ورتو آهي. جنهن جي معنيٰ هر هلائڻ ٻڌايو
 آهي.“ (Monier, 1936: 397)

ان ريت اها ڳالهه صاف ٿي وڃي ٿي ته:

”آرين جو مطلب شريف ۽ مهذب ڪونه آهي، پر هاري ماڻهو آهي، اهي
 ماڻهو جيڪي هر هلائڻ، پوکي راهي ڪن ۽ مال ڌارين ٿا.“
 (Monier, 1936: 396)

بنجامن واکر ’The Hindu World‘ ۽ شري ڪانت تلاگيري ’Rigveda Historical
 Analysis‘ ۾ لکن ٿا ته:

”رگويد هڪ لک ٽيونجاهه هزار اٺ سؤ چوويهه پڌن (لفظن) وارو گهاتو
 جهنگ آهي. ان ۾ رڳو چوٿيهه نظمن ۾ اهو لفظ آريا ڪٿي ڪٿي چٽيهه
 ڀيرا استعمال ٿيو آهي. رگ ويد ۾ اهو لفظ عزت سان سامهون واري لاءِ
 ڪتب آندو ويو آهي. جيئن اسان محترم، جناب، شري، يا شريمان چوندا
 آهيون. جيئن ”رامائن ۾ راوڻ جي زال ڪيس ’آريا پتر‘ چئي ڪري ساڻس
 ڳالهائي ٿي.“ (Thapar, 2000: 3_4)

شاهه لطيف جي رسالي جي چئن سُرڻ: آبري، معذوري، ڪوهياري ۽ حسينيءَ
 ۾ اهو لفظ ’آري‘، ’آرياڻي‘ ۽ ’آريجن‘ وارو ساڳي ويدن واري معنيٰ سان: ’معزز‘، ’مانوارو‘
 ۽ ’اعلىٰ‘ لقب وارو لفظ ستر ڀيرا کان وڌيڪ استعمال ٿيو آهي.

آري ڄام:

ان ريت اهو لفظ ’آريا‘ هر صورت ۾ آڳاٽو سنڌو لفظ آهي ۽ ڪٿي ڪنهن
 مخصوص نسل لاءِ ڪتب نه آندو ويو آهي، گهڻو ڪري شاهه لطيف آريءَ سان گڏ
 ’ڄام‘ لفظ ملايو آهي. ڄام سنڌ جي سما حاکمن جو لقب به آهي ته تخليق جي خدا
 جو ’زند اوستائي‘ نالو به ’ڄم‘ آهي.

* اصل آريءَ ڄام جي، پلءِ آئون پيئي.

* اصل آريءَ ڄام جي، سڳي تون نه سڀيءَ.

اهو ’آريا‘ لفظ منڍ کان وٺي مهذب ۽ مانواري لاءِ ڪتب آندو ويو. ڪتاب

’اندالاجي’ ۾ لکيل آهي ته:

”راون جو پت جيڪو پاڻ کي ’آريو’ سمجهي ٿو، پنهنجي چاچي ۽ پيشن کي جيڪو رام کي حق تي سمجهي ٿو، هن کي ’اڻ آريو’ چئي طعنو ڏئي ٿو.“ (ملڪ، 2002ع: 224)

هندي لفظ ’اناڙي’ اصل ۾ ’اڻ آري’ آهي، معنيٰ جنهن کي باغباني ۽ زراعت جو هنر نه ايندو هجي. دنيا ۾ زراعت – پوکي راهي واري ڪرت سڀ کان اول سنڌو واسين شروع ڪئي، ان ريت اهو لفظ ’آري’، ’آريو’ به وڻج واپار سبب پي دنيا تائين پهتو ۽ اُتي ٻين سنڌي رسمن سان گڏ مروج ٿيو.

لفظ جڙڻ ۽ عام واهپي ۾ اچڻ کانپوءِ اهي ثقافتي جوڙجڪ ۽ معنيٰ ۽ مفهوم واري دائري کان نڪري نسلي سياسي لسانياتي دائري ۾ به داخل ٿي سگهن ٿا. جرمن لوڪن يهودين جي دائري ۽ اثر کان نڪرڻ لاءِ، هن مهذب ۽ غير مهذب آريا ۽ اڻ آريا واري اصطلاح کي جنهن ريت ڪتب آندو ۽ ان جي ڪري انسان ذات کي ٻن مهاڀاري جنگين کي منهن ڏيڻو پئجي ويو.

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ لفظ ’آري’، ’آريائي’، ’آريجا’ ۽ ان سان لاڳاپيل لفظ عزت ۽ احترام لاءِ ڪتب آندا ويا آهن ۽ رڳو سنڌ جي مخصوص ذات – هوت لاءِ نه ڪتب آندا ويا آهن. جهڙيءَ ريت ’ڄام’ لفظ ماروي جي مڱيندي ’ڪيت’ ۽ نوري واري ور ’ڄام تماچي’ ۽ ويندي زرتشت جي ڪتاب، ’زند اوستا’ ۾ تخليق جي خدا ’جَمَ’ لاءِ به استعمال ڪيو آهي. جهڙوڪ:

* ڪٿيءَ ۾ ڪٿيائين، مارو ڄام ملير جو.

* وڏي ڄام ڄمار، جنهن مياڻيون موڪيون.

* نه ڪنهن ڄائو ڄام کي، نڪو ڄام وڻيءَ.

يورپي ٻولين ڏانهن اهو لفظ ’آريا’، ’آري’ قديم سنڌو لوڪن جي دنيا ۾ واپاري ڪرت سبب ڦيرڦار واري دؤر (Wandering period) ۾ سنڌوندي جي جابلو لام ۽ هيٺين لام وارن لوڪن مان ئي منتقل ٿيو ۽ گهڻو امڪان آهي ته اهو مالوند ۽ وانديون ٺاهي عارضي پوکون ڪندڙ لوڪن جي پرڻي مڙس لاءِ ڪتب ايندو هو، جيڪو پوءِ ’آري’ ۽ ’اهري’ مان ڦرندو ’آئر’ (Honour) ۽ ’آئريبل’ (Honourable) واري صورت وڃي اختيار ڪيائين.

سڄي دنيا ۾ اهڙيون لفظي هڪجهڙائيون موجود آهن، انهن جي آڌار تي ڪو

’هڪ نسلي ۽ هڪ ٻوليائي‘ يا ’هڪ ڇپر هيٺ رهڻ‘ وارو ’لساني نظريو‘ جوڙڻ هڪ غير سائنسي عمل ٿيندو. سنڌ- آريائي ٻولين واري سرشتي ۾ مٿي مائٽي واري اسمن، پراهرت ۽ برادر، ماتر ۽ مدر، پدر ۽ فادر، ڏهتر ۽ ڊوتر کان علاوه باقي اسمي لفظ منو ۽ نوح، ابراهيم ۽ برهما، ساره ۽ سرسوتي، سرنجوس ۽ آريائي، ماروت ۽ مارس جهڙا تصديق هيٺ ثابت ٿيا ۽ ٻيا اسمي لفظ، سامي ٻولين، سنسڪرت ۽ سنڌ- يورپي ٻولين ۾ ساڳيا آهن.

اهڙين لفظي هڪجهڙائي جي آڌار تي پروفيسر شريف ڪنجاهي جو مقالو ’Punjab Scandenavian Language Contact‘ ۽ عربي ۽ انگريزي لفظي هڪجهڙائي تي، محمد احمد مظهر جي سميتيل ڪتاب ’English Traced to Arabic‘ مان ڪواهرتو نتيجو ڪيڙو ته ’اهي ٻوليون هڪ ئي ڀت هيٺ رهندڙ خاندان جون جدا جدا شاخون آهن يا اهي سمورا، سنڌ- يورپي ٻوليون ڳالهائيندڙ لوڪ هڪ ئي نسل مان اُسر يا آهن‘ بنهه غلط تحقيق ليکي ويندي. ايڇ. اولڊن برگ، ڪتاب، ’Ancient India its Language Religion‘ ۾ لکي ٿو ته:

”رڳو لفظن جي ٻن يا ٽن وينجڻ (Consonants) وارن مادن مان، اُن جي

اصليت ڳولڻ ۽ ان مان تاريخ جوڙڻ هڪ خطرناڪ عمل آهي. ان سان

غلط نتيجا مرتب ٿيڻ جو پڪو امڪان آهي.“ (Oldenberg, 1962: 55-57)

فريڊڪ ميڪس مولر (Fraderic Max Muller) جو آريائي نسل وارو ڏڪو به اهڙي ئي لفظي هڪجهڙائي تي آڌاريل هو. ان ۾ انهيءَ ڳالهين جو جائزو ئي نه ورتو ويو آهي ته اهي لفظي هڪجهڙائيون ۽ اهي لفظ قديم ۽ ابتدائي دؤر وارن، شڪاري ۽ ڌوڻي انساني قبيلن جي لڏپلاڻ ۽ سنڌو سڀيتا جي وڻج واپار اوج ۽ عروج، ڍرڪڻ ۽ اُسرڻ واري تهذيبي ۽ واپاري لاڳاپن جي دؤرن ۾ هڪٻئي ڏانهن منتقل ٿيا آهن.

دنيا جي مختلف ڪنڊن جي انساني سماجن جا لاڳاپا اڄ جي برق رفتار رابطائي دؤرن کان گهڻو آڳاٽا آهن. اهي لاڳاپا قديم تهذيبي خاص طرح مذهبن جي تبليغ، واپار ۽ لڏپلاڻ واري دؤر ۾ جڙيا ۽ هڪٻئي جي سڀيتائن جي اوسر ۽ ترقيءَ جو ڪارڻ به رهيا.

قديم سنڌ- يورپي ٻوليءَ جو هڪ ڇت هيٺ وارو آريائي نظريو:

آريائي نظريي کي پڪڙيندڙ ميڪس ميولر (Max Muller) اها هام هنڻي ته هو تمام جلد انهيءَ وطن کي نشانبر ڪندو، جتي سمورا آريائي نسل هڪ هنڌ تي رهندا هئا. يورپ ۾ انهيءَ نظريي جو نالو ’ساڳئي ڇپر هيٺ‘ (Under the Same Roof) مشهور

ٿيو، ان نظريي جو پايانو آهي ته:

”هڪ آڳاٽي زماني ۾ ايراني، انڊين، جرمن، يوناني، رومي، ڪئلتڪ ۽ سلاوڪ لوڪن جا ابا ڏاڏا گڏجي هڪ ويڙهي ۾ نه پر هڪ چپر هيٺ رهندا هئا.“ (Muller, 1862: 213)

اڳتي هلي ميڪس مولر انهي آريائي-نسلي نظريي تان هٿ ڪڍي ويو هو ۽ چيو هئائين:

”جڏهن آءُ آريا نالو ڪٿان ٿو ته تڏهن منمنجو مقصد رت، هڏ، وار ۽ ڪيپرائي نه آهي، منمنجو مقصد اهي لوڪ آهن جيڪي آريائي ٻوليون ڳالهائڻ ٿا.“ (Muller, 1888: 22)

انهيءَ ۾ ڪوبه شڪ ڪونهي ته ’سنڌ-يورپي ٻوليون‘ (Indo-European Languages) گهڻو تڻو يورپ ۾ ڳالهائون وڃن ٿيون ۽ هيل تائين انهيءَ جي بنيادي، ’آڳاٽي سنڌ-يورپي ٻولي‘ جي ڳولا ۾ مسئلو گهڻو منجهندو ويو، خاص طرح سان قديم آثارن جي کوٽائين ۽ کوجنا کانپوءِ ننڍي کنڊ جي هڪ وڏي جاگرافيائي علائقي ۾ ڏهن کان ٻارهن لک چورس ڪلوميٽر ۾ پکڙيل سنڌو تهذيب ۽ سنڌو سلطنت جو ظاهر ٿيڻ ۽ اها به ’ڪرٽيا ڪاريا تاريخ‘ (Radio Carbon Dating) موجب ثابت ٿيل آهي ته ڪي پائيو ڪيل آريائي لوڪن جي زماني کان گهڻو آڳاٽي ثابت ٿي چڪي آهي. اهڙي صورت ۾ اسان کي تمام قديم زماني ڏانهن موٽڻو پوندو، هزارين سال قبل مسيح ۾، اهي سنڌو سڀيٽائي ماڳن وارا شڪاري، ڏوٿي، ڏٽوند واپاري، واپاري لوڪ پيٽ قوت لاءِ ڪنڊ ڪنڊ لتاڙيندا وڻندا هئا ۽ ايشيائي ماڳن کان نڪري ڪريت جي ٻيٽن، پوءِ يونان کان ٿيندا اوڀر يورپ ۾ وڃي آباد ٿيا ۽ انهي هزارين سالن جي سفر ۾ سڀيٽائون جوڙيندا ويا. آريا لقب اختيار ڪندڙ لڏو ڪاٿو قبيلن اصل ۾ ڏٽوند لوڪ هئا، هو ڪنهن سبب يا موسمي تبديليءَ جي ڪري جابلو ماڻهيون ڇڏي، سنڌونديءَ جي ميداني علائقن ڏانهن ڪي هزار سالن تائين هوريان هوريان ايندا رهيا هئا. عين الحق فريد ڪوٽي پنهنجي مقالي ’Pre-Aryan origins of the Pakistani Languages‘ ۾ لکي ٿي ته:

”3500 ورهيه اڳ آريا لوڪ رڍن ۽ پڪرين جي ڏٽن سان گڏ سنڌو ماڻهي ۾ اچڻ لڳا. سنڌو ماڻهي هڪ زرعي سماج هو، انڪري ان وقت مسئلا پيدا ٿيا، جڏهن ايڏا وڏا مال جا ڏٽ پوکيل فصلن ۾ ڪاهي پيا ۽ ان جي نتيجي ۾ جهيڙا جهڻا شروع ٿيا، ڪتي ڪتي انهن ڏٽوند لوڪن مڪاني ماڻهن

ڪي شڪست به ڏني، پر اوس فتح، مڪاني لوڪن جي ٿي ۽ آرين ڪي
سپت سنڌو واري علائقي مان نڪرڻو پيو.“

(Fridkoti, 1991: 20)

آريائي لوڪن لاءِ ايج. جي ويلز، ڪتاب ’مختصر تاريخ عالم‘ ۾ عام طرح
سان مالوند لوڪن جي چڱي ماڻهوءَ واري راجنيتيءَ طريقي بابت لکي ٿو ته:

”رومي سمنڊ جي ڪنارن تي آباد ماڻهن وانگر، هنن جي سماجي زندگيءَ
جو محور مندر نه هو، هنن جا سردار سورما هوندا هئا نه ڪي پروهت، هنن
وت هڪ الهامي نظام بدران هڪ اشرافي سماج وارو نظام رائج هو. هنن
جي خاص خاندانن جي اشرافيه ڪي رهبر خاندان طور مڃيو ويندو هو.“
(ويلز، 2005ع: 87)

آريائي لوڪن جو ويدن کانپوءِ ٻيو وڏو ۽ اهم ڪتاب ’زند اوستا‘ آهي، انهيءَ
پيغمبر زرتشت ۽ هن جي گهريائين جي نالن مان ئي ظاهر آهي ته اهي پھرين پھرين
لوڪ هئا نه ڪي سنڌوسپينا يا ڪن ٻين تهذيبن جا جوڙيندڙ هئا. جهڙوڪ: ’زرتشت‘،
(پيلو اٺ)، زرتشت جي پي جو نالو ’پوروششيا‘ (پورن گهوڙن جو مالڪ)، ماءُ جو نالو
'دغدودا' (گئون پال) ۽ زال جو نالو ’حووي‘ (پلن پسون جي مالڪيائي) ان ريت سندن
نالو سندن اصلوڪي ڪرت جي آڌار تي رکيل آهن ۽ اهي صاف ظاهر ڪن ٿا ته اهي
مالوند لوڪ هئا.

جڏهن ته سنڌو تهذيب جي اوائلي ماڳ ’مهر گڙھ‘ جي شروعات 5000 ق.م.
ڌاري ٿي چڪي هئي ۽ ان کانپوءِ 3500 ق.م ۾ آمري واري تهذيب جڙي هئي. رفيق مغل موجب:

”موهن جي دڙي جي عظيم ثقافت جو بنياد تي هزار (3000) سال قبل مسيح
۾ پڻجي چڪو هو، جو آهستي آهستي اڍائي هزار (2500) سال قبل مسيح
اها ثقافت هڪ عاليشان تهذيب جي صورت اختيار ڪري چڪي هئي.“
(مغل، 1973ع: 75)

انهيءَ آريائي لوڪن جي ڏندڪٿائي قصي تي مورلينڊ (Moreland) جو رايو آهي ته:

”جيڪڏهن نام نهاد آرين جو وجود ’سنڌ‘ ۾ فرضي طور قبول به ڪيو ويو
ته پوءِ به ائين چوڻو پوندو ته اهي سنڌوماثر جي عاليشان بادشاهت جي
تباھيءَ جا ذميوار هئا ۽ نه ان کي بنائن ۽ جوڙڻ جا مالڪ هئا.“

(Moreland, 1936: 10)

”جيڪڏهن فرضي طور آرين جي اچڻ کي سنڌ ۾ قبول به ڪجي ته پوءِ به
اُهي چوڏهن سؤ (1400) قبل مسيح ۾ آيا هوندا.“ (Rapson, 1922: 72)

اوميل ان بابت صاف ۽ چٽن لفظن ۾ اهو به لکي ٿي ته:

”تهديب آرين جي پيداوار هئڻ واري ڳالهه هڪ ڏندڪٿا کان وڌيڪ
ڪانه آهي.“ (Aoumiel, 1994: 162)

آريائي نسل ۽ ٻولين جي نظريي، يورپ خاص طرح سان فرانس ۾ وڏي
پڌيرائي حاصل ڪئي، انهيءَ لساني بنيادن تي لاسن (Losin) جي ساٿي آگسٽ فريڊري
پاٽ (August Fredert Pott) چئي ڏنو ته:

”يورپي قومن جو بنياد ايشيا آهي.“ (ملڪ، 2002ع: 228)

رشيد ملڪ، ڪتاب ’انڊالاجي‘ ۾ ’آگسٽ فريڊرڪ پاٽ‘ جي حوالي سان لکي ٿو ته:

”ڪلچر سڄ جي رستي سان سفر ڪندو آهي، تمام يورپي ماڻهو، ايشيا
جا رهندڙ هئا ۽ ننڍڙن اهم ٻارڙن وانگر پنهنجي ماءُ جي ڀرپاسي ۾ راند
روند ڪندا هئا. ڪوهيڙي ۾ ورتل يادن کي تازو ڪرڻ جي ضرورت ناهي
رهي. اسان کي واقعاتي ثبوتن تي ڀروسو ڪرڻ گهرجي، جيڪي ثبوت
اسان کي يورپي ۽ ايشيائي ٻولين ۾ ڀڄائڻ ٿيون ۽ ڪٿي به نه بلڪ اُتي
بني نوع انسان جي روحاني توانائين جي تربيت گاهه ۽ ڪيڏن ۽ ڪڏن جو
ميدان آهي.“ (ملڪ، 2002ع: 228)

ڪوويئر (Cuvier) [1769_1832] انساني نسلن جي ترتيب لساني بنيادن تي
ڪئي، هن کان ڏهه سال پوءِ مشهور تاريخدان مثلي (Michelet) پنهنجي ڪتاب
'History of Rome' ۾ سامي (Sami) ۽ سنڌو جرمن (Indo_Jurman) اصطلاحن کي
استعمال ڪندي لکيو ته:

”سڄ جي رستي سان ۽ مقناطيسي لهرن جي رُخ سان انسان ذات جي
سفري واٽ سان هلو، ايشيا کان يورپ تائين ۽ انڊيا کان فرانس جي سفر
جو نظارو ڪيو. انساني سفر جو مکيه ماڳ انڊيا آهي. تمام انساني نسلن
۽ مذهبن جي جنم ڀومي انڊيا آهي. اها سڄي دنيا جي ماءُ جي پيٽ ۾
نيپاچ واري جڳهه آهي.“ (ملڪ، 2002ع: 230)

ان ريت يورپي ليڪڪن جي هڪ وڏي تحريري سلسلي ۾ بائبل ۽ ٻين حوالن سان هماليائي جابلو سلسلي ۽ ڪوهه قاف جي اوچين چوٽين جي وچ تي، تبت جي اُتاهين پوٺن کي انساني پناهه گاهه قرار ڏنو. جيڪي حضرت نوح عليه السلام واري طوفان کان بچي نڪتا هئا.

ان ريت اهو پانيو اُسرِيو ته هر طرح سان آدم ثاني حضرت نوح وارو اولاد سنڌونديءَ جي مٿين جابلو لام مان اوسر ڪئي ۽ پوءِ سڄي دنيا ۾ پکڙيو. سنڌو جي مٿين لام وارن ڌنار لوڪن، هڪڙي جي ڪرت وارا لفظ 'آري' ۽ 'ڌراڙ' (دراوڙ) ضد ۽ انا ۾ هڪڙي مٿان مڙهيا، ۽ هڪڙي جي مذهبي روايتن تي به ڌاڙو هنيو. سمورا ويد سنڌو لوڪن جا جوڙيل آهن، جن کي آرين اُتو ڪري خاص ماڻهن جي ٻولي سنسڪرت (سر + ڪرت) ۾ آندا. اهي اڄ به پنهنجي جوڙجڪ ۾ ڏيکاري ۽ لوڪي رچنائون آهن. ان ريت مٿي جابلو لام وارا ڌنار لوڪ آريا ۽ هيٺين ميداني علائقن واري لام جا لوڪ دراوڙ (ڌنار) ڪوٺجڻ ۾ آيا، جيڪي مٿين لام وارن لوڪن - آرين جي مهذب ٿيڻ کان گهڻو اڳ سنڌونديءَ جي ڪنارن سان ميداني علائقن ۾ سنڌو تهذيب جوڙي چڪا هئا.

”ويدي آريا لوڪن جو پرڏيهي هئڻ ۽ انڊيا ۾ اچڻ جي به تاريخ ۾ ڪابه شاهدي نٿي ملي. ان ڳالهه جي ابتڙ هن امر لاءِ ڪوڙ لسانی شاهديون موجود آهن ته ويدي آريا پاڻ سڀت سنڌو واري علائقي کي پنهنجو وطن قرار ڏيندا هئا.“ (ملڪ، 2002ع: 249)

ڪنهن پونءِ تان لڏي ويندڙ لوڪن جي قومي يادن ۾ وطن جي ياد هميشه قائم دائر رهندي آهي، قديم فونيشي ۽ مصري لوڪن کي پنهنجي وطن جو نالو ته ياد رهيو پر اهو ياد نه رهيو ته سندن اڳوڻو وطن ڪٿي هو. گهوش پنهنجي ڪتاب 'The Aryan problem' ۾ لکي ٿو ته:

”رگ ويد ۾ بيان ڪيل جاگرافيائي ماڳن ۾ ان ڳالهه جي چٽي شاهدي ملي ٿي پنجاب ۽ ان جي ڀرپاسي وارا علائقائي آريا لوڪن جو وطن هو. اهو ثبوت نٿو ملي ته هنن جا وڏا ڪن ٻين ملڪن کان لڏي پلائي انڊيا آيا هجن.“ (Ghosh, 1957: 215-217)

الائيس البينيا ڪتاب، 'سنڌوءَ سلطنتون' ۾ آرين بابت لکي ٿي ته:

”هڪ سوچ اها آهي ته آريا هتي ڪڏهن به نه آيا هئا، اهي ماڻهو هتي جا قديم رهواسي ٿي سگهن ٿا. هڪ ٻي سوچ 2003ع کان سنڌونديءَ جي

پارتوندين جي ڪناري قديم قبرن جي کوٽاين مان ملي آهي ته آريا وچ ايشيائي رياستن کان پاڪستان واري علائقي ۾ داخل ٿيا هئا.

(السينيا، 2013ع: 244)

ڏندڪٿائي، ڏٺوند آرين لاءِ اهو پٺاڻو وڃي جڙي ٿو ته، جنهن لاءِ ڪوڙ دليل ۽ شاهديون موجود ته، سنڌونديءَ جي مٿين، جابلو جوءَ واري لام، آريا لوڪن جي وطني پونءَ هئي ۽ جتي هو هزارين ورهين کان مال چاريندا وٽندا هئا ۽ وٽن ’پٽو سماجي نظام‘ (Paternal System) لاڳو هو. هيٺين ميداني علائقي واري لام جيڪا اٽڪ واري چور لڪ کان سنڌونديءَ جي چوڙ وارن علائقن تائين آهي، اهو سنڌو سڀيتائي دراوڙي لوڪن جو ماڳ هو ۽ وٽن ’مائيتو سماجي نظام‘ (Maternal Society System) موجود هو. جتي ديويين جوراڄ هو ۽ وٽن واحد خلق ٺهڻ هستي اون (Own) جو وجود تسليم ٿيل هو. ڏٺوند آرين لوڪن نه رڳو سنڌوندي، سنڌ جي ميداني چراگاهي علائقن مان فائدو ورتو بلڪ قديم سنڌي ٻولي ۽ هن جي اعلى فڪر کي به ان ريت پنهنجو ڪيو، جواڄ هو سڃاڻجڻ ۾ به نٿو اچي.

’پرڪاش ٻڌا پنهنجي ڪتاب Political and Social Movement in Ancient Punjab آرسِي زهنر (R,C.Zaehner) جي ڪتاب ’هندوازم‘ جي حوالي سان لکي ٿو ته:

”ورتر‘ سنڌوماٿريءَ جي اصلوڪن لوڪن جي دفاعي سگهه هئي ۽ جنگ جي ديوتا ’اندر‘ کي انهن تي اوس سوڀ حاصل ڪرڻي هئي.“ (Zaehnar, 1975_76: 22_27)

هو ورتر بابت وڌيڪ لکندي ڪين ڳيان ۽ ڏيان وارا، متقي ۽ پرهيزگار لوڪ قرار ڏيندي لکي ٿو ته:

”سنڌوماٿريءَ جا اهي ورتر وڏي تپسيا ڪندڙ، متقي ۽ پرهيزگار انسان هئا ۽ هو ديوتائن جا پيارا ۽ لاڏلا هئا. ورتر هنن آريائن کي رگ (رگ ويد) سام (سام ويد) ۽ باجوس (يجرويد) جو علم عطا ڪيو.“ (Budh, 1976: 25_51)

رشيد ملڪ ڪتاب ’انڊالاجيءَ‘ ۾ لفظ ورتر کي سنڌوماٿريءَ جو پروهت حڪمران قرار ڏيندي هن کي آرين جي قبضي خلاف وڏو مزاحمت ڪار قرار ڏيندي لکي ٿو ته:

”اهو سڄو ڀر مختصر اڀياس ٻڌائي ٿو ته، هي ٽيئي ڪتاب (رگ ويد، اتر

ويد ۽ يجر ويد) پنهنجي ترتيب صورت، شڪل ۽ جوڙجڪ ۾ غير آريائي
آهن.“ (ملڪ، 2002ع: 109)

مٿي ڄاڻايل سڀ ڳالهين، علم ۽ ڏاهپ جي اوس سوڀ ڏانهن اشارو ڪن
ٿيون. سنڌوماثر جي لوڪن کي فڪري ۽ روحاني وڏي سوڀ اها ملي جو هنن جو ’شَوَ
ديوتا‘ – ’مهاديو‘ جي صورت ۾ اهم جڳهه والاري ٿو. شاهه لطيف سچ جي اوس ڪامياب
ٿيڻ بابت چوي ٿو ته:

”سچُ جن جو سيرُ، گُرُ
ويٺي تن گڏيو.“

سوا ستيڪا: ’آريا‘ لفظ وانگر ساڳي صورتحال لفظ ’سواستيڪا‘ سان جڙي
آهي. ’سواستيڪا‘ جي نشان واري اهڙي هڪ سنڌو مهر (Indus Seal) مهر ڳڙه مان به
لڌي آهي، جيڪا 5000 ق.م سان لاڳاپور کي ٿي، اهڙيون مهورن سمورن سنڌو سڀيتائي
ماڳن تان لڌيون آهن. ڪتاب هندي – سنڌي لغت ۾ محمد پناه ڦرڙي هڪ
لفظ ’سواس‘ جي معنيٰ هن ريت ڪئي آهي:

سواسُ = سنو گهر = خوشبودار. (ڦرڙو، 2007ع: 197)

ان ريت سواستيڪا جو اشتقاق ڪرڻ سان ان لفظ جي معنيٰ سڻين وسندين
وارا وڃي ٿيندي.

[سواستيڪا: س = سني / سهڻي + واستي = وسندي + ڪا = جا = سڻين ۽ اعليٰ
وسندين وارا وڪ]

’سواستيڪا‘ عطا محمد پيڙي جو موقف آهي، ان نشان (卐) جو مطلب ’نانو‘
آهي جيڪو شَوَ ڏانهن منسوب آهي ۽ نانيءَ سان لاڳاپور کي ٿو. جهڙيءَ ريت ’شَوَ ۽
شڪتي‘، ’اور ۽ آما‘ آهن. ان ريت هي نالو مقدس نشان ’نانا ۽ ناني‘ سان لاڳاپو ۽ نسبت
رکي ٿو.

سنڌ جي تاريخ ۾ راجا چچ جي هڪ ڪاهه بابت ڄاڻايل آهي ته:

”ٻڌيه جي راجڌاني ’نانا راج‘ (ڪاڪا راج) هئي ۽ ان جوءَ جي رهاڪن
کي ’سويس‘ (Sawis) سڏيو ويندو هو.“ (Elliot, 1876: 145)

الائيس البينا اهڙي ئي هڪ هر معنيٰ ۽ ملندڙ جلندڙ هڪ لفظ جي معنيٰ
بابت لکي ٿي ته:

”سوات وارو اهو علائقو ’رگ ويد‘ ۾ جاڻايل ’سواستو‘ آهي. جنهن جي معنيٰ شاندار جاءِ ئي آهي.“ (البينا، 2013ع: 245)

’نانگا نانيءَ هليا، هنگلاجان هلي‘

انهيءَ چڱي ماڳ وار مقدس نشان ’سواستيڪا‘ جو نشان ننڍي کنڊ جي ڪيترن ئي قديم مذهبن ۾ متبرڪ نشان طور موجود آهي، جين، ٻڌ ۽ هندومت ۾ اهو نشان نظر ايندو. انهيءَ نشان کي هتئر ’نسل پرستي‘ واري نشان طور اعلى درجي تي ڪتب آندو.

سنڌي ٻوليءَ ۾ اهڙا ڪيترائي لفظ موجود آهن. جيڪي هن لفظ ’سواستيڪا‘ جي ساختياتي جوڙجڪ سان تعلق رکن ٿا.

جهڙوڪ: ”سوڀر: س = سني + وير = وقت“

* پورهئي ڪارڻ پيت جي، اٿين سوارا.

جهڙوڪ: ”سوات: س = سني + وات = رستو“

* سونهيڻ ٿيءَ سوات، ته منجهان ڏل دڳ لهين

جهڙوڪ: ”سواڏائي: س = سني + واڏائي = خبر“

* مان اچيئون ڪاءِ، سواڏائي سڄڻين.

عطا محمد پيڙي پنهنجي ڪتاب ’Indus Script‘ ۾ هڪ ’سنڌو مهر‘

(Indus Seal) جي هڪ لفظ جي پڇاڻي هن ريت س = Sa = $\text{S} \wedge$ + سا

= Sa = $\text{S} \wedge$ = ’سسسا‘ = سٺو نچو، نبار ايماندار ۽ صاف سٿرو حاڪم

طور ڪئي آهي. (Bhanbhro, 2012: 208)

ان ريت اهو صاف سمجهو ۾ اچي ٿو ته اهو لفظ ’سواستيڪا‘ (𑀲𑀸𑀓) ۾ اچي ٿو ته اهو لفظ نچو ۽ ’آڳاٽو سنڌو لفظ‘ (Proto-Indus Word) آهي ۽ پائيوڪيل آرين جي اچڻ واري سال کان به گهڻو گهڻو پراڻو آهي.

حوالا

1. آڈواڻي، ڪلياڻ، (1993ع) 'شاهه جور سالو'، ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن.
2. البينا، ايلائيس، سنڌيڪار: بخاري، مظفر، (2013ع) 'سنڌوءَ جون سلطنتون'، (چاپو پهريون)، ڪراچي، نبيرون بڪس.
3. بلوچ، نبي بخش خان (ڊاڪٽر)، (2009ع) 'شاهه جور سالو'، (شاهه جي سوانح ۽ فڪر سميت)، (چاپو پهريون)، ڪراچي: ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت.
4. مرزا قليچ، بيگ، شمس العلماء، (2007ع) 'شاهه جور سالو' (چاپو ٻيو)، حيدرآباد: سنڌي لئنگويج اٿارٽي.
5. ڏيپلائي، محمد عثمان، (2016ع) 'شاهه جور سالو'، (چاپو ٻيو)، ڪراچي: ثقافت ۽ سياحت کاتو، حڪومت سنڌ.
6. سراج الحق، ميمڻ، (2009ع): 'سنڌي ٻولي' حيدرآباد: سنڌي لينگويج اٿارٽي، سنڌ.
7. شيخ، پانهون خان، (2000ع-2012ع-2012ع) 'شاهه جور سالو'، (3 جلد) (چاپو ٻيو) ڪراچي: شاهه عبداللطيف چيئر، ڪراچي يونيورسٽي.
8. فهميده حسين، (2004ع) 'سنڌي ڪلاسيڪل شاعرن جي لغت'، (چاپو پهريون)، ڪراچي: شاهه لطيف چيئر، ڪراچي يونيورسٽي.
9. فلور، وليم، تعارف: پنهور ايم. ايڇ پنهور (2004ع) 'ڊچ ايسٽ انڊيا ڪمپني'، سنڌيڪار: پنيرو عطا محمد، 'قديم سنڌ جي تجارتي تاريخ'، 111-146، ڪنڊيارو: روشني پبليڪيشن.
10. ڪاشف، محمد حسين، (2005ع) 'شاهه جي ڪلام جا فڪري ماخذ'، مرتب: ابڙو، آفتاب، شاهه لطيف عظيم مفڪر، 125-140، ڪراچي: سنڌيڪا اڪيڊمي.
11. ڪاشف، محمد حسين، (2012ع) 'سنڌ، سنڌي سمنڊ ۽ سميري'، مرتب: ڪاشف، محمد حسين، 'سپيٽا جا سونهان' 17-39، ڪراچي: ثقافت کاتو، حڪومت سنڌ.
12. احمد، خالد، مترجم: راج، شيراز، (2004ء) "لفظون کي ڪهائي لفظون کي زباني" لاهور: مشعل بڪس، عوامي ڪمپليڪس عثمان ملڪ، نيوگارڊن ٽائون، 54600.
13. حقي، فلپ ڪي مترجم: سيد مبادر الدين رفعت (پروفيسر) اورخان، محمد معين (2015ء) تاريخ عرب، لاهور: نگارشات پبلشرز، 24-مزننگ روڊ، پنجاب.
14. عبدالحق (ڊاڪٽر) (1961ء) "قديم اردو"، ڪراچي-1: انجمن ترقي اردو پاڪستان.
15. صديق، تابش، (1989ء) "مسلمان جهازران" (اسلامي جهازراني کي مستند تاريخ) (سيڪنڊ ايڊيشن) اسلام آباد: نيشنل بڪ فاؤنڊيشن.
16. صديق، محمد ادريس، (1959ء) "واڻي سنڌھ کي تهذيب"، اسلام آباد: محکمہ آثار قديمه پاڪستان.
17. ملڪ، رشيد، (2002ء) "انڌالاجي- قديم هندوستان کي تاريخ ڪي چند گوشے"، (اشاعت اول) لاهور: گلشن ٻاؤس، 18-مزننگ روڊ.

18. Aoumiel, (1994) "Dancing Shadows", (The Roots of western Religion and Beliefs) U.S.A: Published by: Llewellyn publication st, paul, Minnesota 55166-6383
19. Bhanbhro, Atta Mohammad, (2012) "INDUS SCRIPT", Jamshoro: Department of Archeology and Anthropology, Jamshoro: Universty of Sindh.
20. Budha, Parkash, (1976) "Political and Social Movement in Ancient Punjab", Publisher: Motilal Banarsidas PVT Linuted ISBN No: 812082458x, 9788120824584.
21. Banerjee, Satya Ranjan, Dr, (1990), "Essays on Indo-European Linguistics" Calcutta: published by: Dasgupta, Ashin, Dr.
22. Dutt, Nilinaksha, Dr. Edited by: Majumdar, R.C. Dr, (1953) "The Age of Imperial Unity", Bombay, India.
23. Faridkoti, Ain-ul-Haque, (1991) "Pre Aryan origin of the Pakistani Languges", Lahore: Orient Research centre, Tariq Colony, Multan Road Lahore-25, Pakistan.
24. Hunter, W.M (1881), "Imperial Gazetteer of India", Vol: IX 1st Editiand Dehli: India
25. Moreland, W.H and Chatterjee, Atul Chandra,(1936) "A short History of India" London: Published by, Longmans, Green and Co.
26. Mueller, Friedrich Max, (1882) "Lectures on the Science of Language", London:
27. Mueller, Friedrich Max (Translated 1962) :Leetures on the Science of Language", London
28. Olden berg H., (1962): "Ancient India its Language and Religion", Calcutta: published by: Panthi Books.
29. Ranfrew, Colin, (1988) "Archeology and Languages" (The Puzale of Indo-European Origin), London: Published by: The Press of Syndicate of the University of Cambridge, UK.
30. Rao, S.R, (1991) "Dawn and Devolution of Indus Civilization", New Delhi: Published by, Pardeep Kumar Goel for Aditya Prakashan, F-14/65, Model Town-II, Delhi, 110009.
31. Rapson, E.J (Editor), (1922): "The Cambridge History of India", Cambridge: vol:1, (Ancient India) published by: Combridge University Press.
32. Thapar, Romila, (2000) "Hindutva and History", The Frontline, Vol: vol. 17, sep 30-Oct. 13, India.
33. Zeajmer. R.C, (1976) "Hinduism" London: OUP.